

ПОЗА РАДЯНСЬКИМ ПРОСТОРОМ ХХ СТ.

Андрій СТАРОДУБ

Контакти між Регентською радою Польського Королівства та вищим керівництвом Російської православної церкви в справі організації управління Варшавською православною єпархією (вересень-жовтень 1918)

*Розглянуто історію перших контактів між Московським Патріархатом та урядом відродженої Польської держави (Регентською Радою Польського Королівства), які відбулися восени 1918 року. На основі листування, що збереглося в Архіві нових актів (м. Варшава) визначено особливості позиції сторін в питанні статусу та юрисдикції Православної церкви в Польщі.
Ключові слова: Всеросійський Собор 1917-1918 років, Варшавська єпархія, Регентська Рада Польського Королівства, архієпископ Серафим (Чичагов), Александр Ледніцкий.*

Початковий етап (1918 – 1920) організаційного становлення управлінських структур Православної церкви в II Речі Посполитій не має такої багатой історіографії, як період після вересня 1921 року, коли на чолі цього процесу став колишній Мінський архієпископ Георгій (Ярошевський). Як правило, автори навіть найбільш ґрунтовних розвідок з цієї теми¹, обмежуються констатацією того факту, що не вдалося втілити в життя рішення Всеросійського Помісного Собору 1917-1918 років, яким було прийняте спеціальне «Положение о православной Варшавской епархии»², а призначений на Варшавську кафедру архієпископ Серафим (Чичагов) (1856-1937)³ не зміг отримати дозвіл на приїзд до Польщі. Ситуація громадянської та радянсько-польської війни повністю унеможливлювали врегулювання даної проблеми, що й призвело до її

«замороження» аж до періоду після підписання між Польщею та Радянською Росією Ризького миру (1921).

Тим часом документи, які збереглися в архівах Міністерства закордонних справ (*Ministerstwo spraw zagranicznych*) та Міністерства ісповідань та народної освіти (*Ministerstwo Wyznań religijnych i Oświacenia publicznego*) міжвоєнної Польщі, засвідчують, що перша спроба налагодити контакти між священноначалієм Російської православної церкви (РПЦ) та польським урядом відбулася ще у вересні 1918 року. Саме в тім часі були окреслені принципи позиції сторін та межі поступок, на які вони були готові йти, коли йшлося про визначення статусу та юрисдикції Православної церкви у відновленій польській державі.

Момент, коли відбувся перший контакт, був достатньо специфічним.

По-перше, уряд, що діяв на території колишнього Царства Польського – Регентська Рада Польського Королівства (*Rada Regencyjna Królestwa Polskiego*) – де-факто не визнавався урядом РСФСР⁴. Відповідно його представник в Росії Александр Ледніцкий (*Aleksander Lednicki*) (1866–1934)⁵ хоча і мав дипломатичний статус, однак, станом на осінь 1918 року міг його втратити будь-якої миті. Втім, на відміну від російської світської влади (більшовиків), влада церковна без вагань визнала легітимність Регентської Ради та її права вирішувати питання, пов'язані з відновленням організаційних структур на територіях колишнього Царства Польського.

По-друге, рішення щодо Варшавської єпархії були прийняті Всеросійським Собором в останні дні його роботи⁶. Тому перші перемовини призначеного керуючим Варшавською кафедрою архієпископа Серафима та польського диппредставника відбулися лише 19 вересня, а відповідні письмові клопотання – передані лише 26 вересня. З огляду на те, шансів на докладний розгляд справи майже не було, адже вже за місяць політична ситуація в Польщі радикально змінилась, а сама Регентська Рада припинила своє існування (з 13 листопада).

По-третє, ще до формального припинення діяльності Регентської Ради, її московського представника було вислано з Радянської Росії (орієнтовно – на початку листопада 1918). Тож вкрай малою була вірогідність, що відповіді, які мали надійти з Варшави, потрапили б до адресатів.

Однак, не зважаючи на все це, листування, що збереглося, містить багато цікавої інформації, важливої для розуміння подій 1921 року, коли відбулися наступні контакти між польським дипломатичним представництвом в Росії та Московською Патріархією.

20 вересня 1918 року Александр Ледніцкий надіслав на адресу Державного департаменту (*Rada Stanu*) лист, позначений як «надзвичайно таємний», в якому повідомив, що 19 вересня його відвідав призначений на Варшавську кафедру архієпископ Серафим (Чичагов). Під час розмови владика повідомив, що визнає уряд Регентської Ради, сподівається на його захист та допомогу, а також просить надати йому та ще трьом особам (двом священнослужителям та одній світській особі – секретареві) дозвіл на приїзд до Варшави.

Чичагов дав зрозуміти, що, у випадку визнання його повноважень польським урядом, він готовий буде піти на певні поступки щодо майна Православної церкви на територіях, які увійшли/увійдуть в майбутньому до складу Польщі. Серед іншого, він заявив, що вважає неможливим утримання за РПЦ кафедрального собору на Саксонській площі⁷, що у цьому храмі немає практичної необхідності і у випадку, якщо там буде діяти католицький костел, він не виступатиме проти цього.

Ще одним важливим для польського уряду моментом у декларації Серафима було те, що православний єпископ, чия кафедра знаходилася б в Варшаві, ставав також керуючим для всіх російських православних парафій у Західній Європі.

Формально відповівши, що питання, які поставив владика Серафим, знаходиться за межами його компетенції, Ледніцкий, втім, прихильно поставився до можливості їхнього позитивного вирішення. Надсилаючи повідомлення про цю розмову, він вважав за потрібне підкреслити, що «на випадок перевороту в Росії, який фактично є неминучим, для підтримання майбутніх російсько-польських добросусідських стосунків, було б корисним, якщо б в нинішній важкій для російської інтелігенції та православної церкви в Росії ситуації їм було продемонстровано співчуття та протекцію з польського боку»⁸.

26 вересня відбулася друга зустріч Ледніцкого та Чичагова. Під час цієї зустрічі архієпископ передав представнику Регентської Ради ряд документів, які той у своєму листі до Держдепартаменту від 27

вересня назвав такими, що мають «велике історичне значення». Це були: 1) лист Патріарха Тихона (Беллавіна) на ім'я Представника Регентської Ради в Росії А.Ледніцкого, в якому повідомлялося про призначення архієпископа Серафима архієпископом Варшавським⁹; 2) постанову Всеросійського Помісного Собору від 7 вересня 1918 р. про Варшавську єпархію в межах колишнього Царства Польського¹⁰; 3) клопотання Патріарха Тихона до польського уряду про запровадження в життя рішення Собору щодо Варшавської єпархії і надання їй фінансової допомоги¹¹.

І в цьому випадку Ледніцкий не обмежився простим пересиланням документів, а повідомив про своє прихильне ставлення до ідеї врегулювання взаємин між Православною церквою та Польською державою на засадах, запропонованих Всеросійським Собором¹². На його думку, дуже важливим моментом було те, що вища церковна влада РПЦ беззастережно визнає Польщу окремою і незалежною державою і бажає підтримувати з нею доброзичливі стосунки. Дипломат знову наголосив, що в майбутній, невеличкій Росії церква відіграватиме дуже важливу суспільну роль, а отже, її думка буде важливою і для встановлення добросусідських польсько-російських відносин.

Що стосується конкретної постанови Собору, то, визнавши більшість її пунктів слушними, А. Ледніцкий зауважив, що це не стосується параграфа, в якому йдеться про збереження за православною єпархією майна всіх церков, монастирів та церковних фондів дореволюційної Варшавської єпархії¹³.

«З точки зору справедливості, ця засада не може бути застосована до тієї власності православної церкви в Польщі, яка була отримана внаслідок конфіскацій царським урядом майна римокатолицької церкви» – відзначив він. Проте, навіть за цих умов, А. Ледніцкий наполягав на тому, що зруйнованій в період 1914–1918 років православної єпархії слід надати матеріальну допомогу (з огляду на вказані ним резони щодо поліпшення відносин між російським та польським народами).

30 вересня Державний департамент переслав документи, отримані з Москви на адресу Міністерства ісповідань та народної освіти з проханням повідомити щодо позиції міністерства в цій справі. Зі свого боку, Департамент повідомляв, що «не вбачає жодних перешкод для створення православної архієрейської кафедри в Варшаві і надання дозволу на приїзд до Варшави

архієпископові Серафиму, з застереженням, що це не означає, що польський уряд бере на себе будь-які подальші зобов'язання»¹⁴.

Судячи з того, що серед документів Міністерства ісповідань збереглося два варіанти відповіді (точніше – два варіанти її результативної частини)¹⁵ на лист Державного департаменту, серед його керівництва не було однастайності щодо того, яким чином діяти в даній ситуації (в сенсі – дати дозвіл на приїзд російського ієрарха чи ні). В обох випадках мовилося про те, що доцільність приїзду архієпископа до Варшави викликає обґрунтовані сумніви. Ці сумніви посилює аналіз рішення Всеросійського Собору, яке, на думку урядовців, мало ознаки втручання у внутрішні справи Польської держави. Причому йшлося не тільки про окремі моменти (збереження православного шкільництва, право власності на церковне майно тощо), а про сам факт появи подібного нормативного акту, прийнятого без відома польського уряду. Міністерство наполягало, що вирішення подібних питань належало до виключної компетенції польських властей. Тоді як «надання «Статуту» Всеросійським Собором робить наперед вирішеним засадниче питання, чи Православна церква в Польщі взагалі має бути залежна від будь-якої вищої влади церковної поза кордонами нашої держави».

Таким чином, «Положение» було однозначно визнано таким, що не може бути прийнятним для незалежної держави.

Розлогий коментар до «Положення о православной Варшавской епархии» також зберігся серед паперів Міністерства¹⁶. В преамбулі були повторені вищезгадані застереження щодо того, що подібного роду документи можуть ухвалюватись виключно в Польщі, а також підкреслено, що, оскільки Православна церква тривалий час була знаряддям російських націоналістичних інтересів, то на етапі відродження польської держави потрібно створити систему гарантій, які виключили б повторення цього в майбутньому.

Автори коментаря акцентували увагу на тому, що Православна церква в Польській державі не обов'язково має бути частиною Російської церкви, а, відповідно до православного канонічного права, може наполягати на автокефалії.

Були також деталізовані застереження щодо православного шкільництва і російської мови викладання в парафіяльних школах. Виокремлена проблема майна колишніх уніатських церков, яке після 1875 року було передане православній церкві, і, ймовірно, має бути повернуте греко-католикам.

Міністерство фактично дало відповідь і на пропозицію архієпископа Серафима щодо кафедрального собору св. Александра Невського у центрі Варшави. На його думку, цей храм не був збудований для задоволення потреби варшавської православної громади: «Собор на Саксонській площі», поблизу древнього польського королівського замку, мав виконувати певні ідеологічні функції, мав бути символом остаточної перемоги російської держави над польською і такою собі «останньою печаткою» в справі знищення будь-якої державної окремішності Польщі та, одночасно, розчинення польської ідентичності, заснованої на католицькій вірі, в бездонному та безбережному царстві російському, короною якого служила Російська православна церква».

«Чи захоче народ цей символ неволі в серці своєї столиці терпіти, а тим більше визнати за православною єпархією право власності на цю будівлю – важко на даний момент передбачити» – підсумовано в документі.

У будь-якому випадку, перш ніж створювати/відновлювати православну єпархію, на думку Міністерства ісповідань та народної освіти, потрібно було здійснити три кроки:

1. Зібрати статистичні дані про православне духовенство та вірних на території держави.
2. Дослідити, яка власність Православної церкви безсумнівно належить їй.
3. Приготувати проект Статуту, на підставі якого могла б діяти Православна церква в Польщі.

Проблемою була також і особа призначеного з Москви керівника. Судячи з ухильних формулювань, Міністерство не встигло отримати довідку про архієпископа Серафима, тому обмежилось лише загальними сумнівами щодо того, чи він є відповідним кандидатом. Головний акцент було зроблено на тому, що на чолі православної єпархії має бути особа, яка матиме підстави для отримання польського громадянства, тоді як у Чичагова таких не було.

У підсумку, пропонувалось визнати, що з огляду на всі ці моменти приїзд владики Серафима є, як мінімум, безсенсовним або й прямо небажаним.

Другий варіант відрізнявся в тому сенсі, що визнавалась можливість надання дозволу на приїзд до Польщі представника Всеросійського Собору, з тим застереженням, що питання, які він мав вирішувати, не виходили за внутрішньоцерковні рамки і

повноваження такого делегата не означали б, що він займатиме якусь ієрархічну посаду в церкві, а також не давали йому права тривалого перебування в Польщі¹⁷.

З наявних документів неможливо встановити, який з варіантів був надісланий до Державного департаменту. Більш ймовірним вважаємо, що перший. У будь-якому разі обидва вони були неприйнятними для архієпископа Серафима: у першому випадку йому прямо відмовлялось у праві на в'їзд, в другому – пропонувалось прибути тільки як делегатові від Всеросійського Собору, без визнання його як керуючого архієрея і без надання права на проживання в Польщі.

Таким чином, вже перша спроба налагодження контактів та порозуміння між вищою церковною владою РПЦ та польським урядом засвідчила, що позиції сторін вкрай важко узгодити. Те, що в Москві вважали «поступками» (визнання незалежності Польщі та можливі компроміси в питанні власності дореволюційної Варшавської єпархії), у Варшаві сприймали як речі, що їх РПЦ мала зробити за будь-яких обставин. Висловлені представником Регентської ради в Росії А. Ледніцким міркування щодо необхідності «поблажливого компромісу» з РПЦ, з огляду на перспективу налагодження добросусідських польсько-російських взаємин¹⁸, не знайшли підтримки серед польських урядовців. Міністерство ісповідань з самого початку задекларувало позицію щодо необхідності організації життя Православної церкви у відродженій Польській державі на засадах автокефалії та максимально жорсткий підхід щодо вирішення проблеми повернення церковної власності та збереження свободи дій в справі православного шкільництва.

¹ Свитич А. К. Православная Церковь в Польше и ее автокефалия // Православная Церковь на Украине и в Польше в XX столетии: 1917-1950 гг. – М.: Крутицкое подворье; Общество любителей церковной истории, 1997; Żeleźniakowicz S., ks. Z historii Kościoła prawosławnego w okresie międzywojennym (1918-1939) // Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. – 1982. – №3/4. – S.14 – 22; Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczewistością. Państwo wobec prawosławia (1918 – 1939). – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989; Bendza M. Droga Kościoła prawosławnego w Polsce do autokefalii. – Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2006.

² Определение Священного Собора Православной Российской Церкви об устройстве Варшавской епархии в пределах бывшего Царства Польского/ Собрание определений и постановлений Священного Собора Православной Российской церкви. – М.: Новоспасский монастырь, 1994 (Репринт изд.1918г.). – Вып.4. – С.23-24.

- ³ Див. про нього: Да будет воля Твоя. Житие и труды священномученика Серафима (Чичагова). – М.: Изд. Сретенского монастыря, 2003.
- ⁴ Народний комісар закордонних справ Г.Чичерін наступним чином сформулював ставлення до Регентської Ради: «Поставленная в необходимость признать факт насильственного отторжения Польши от России, Советская Россия в то же время не может признать существующего в Польше так называемого Регентского Совета представителем воли польского народа. Именно потому, что Рабоче-Крестьянское Советское правительство признает за польским народом право на самоопределение, оно не может считать Регентский Совет чем-нибудь иным, как только органом германской оккупации» (Цит. за: Отношение советского правительства к польскому Регентскому Совету // Известия. – 1918. – 23 июня).
- ⁵ Див. про нього: Pol K. Aleksander Lednicki (1866-1934) // Zeszyty Historyczne. – 1999. – №129. – С.3-43.
- ⁶ Безпосередньо «Положение» обговорювалось на засіданнях Собору 30 серпня і 7 вересня. Див.: Деяния Священного Собора Православной Российской Церкви. – М.: ГАРФ, Новоспасский монастырь, 2000. – Т.11. – С. 5–15; 124–125.
- ⁷ Собор було закрито і в 1924–1926 роках повністю зруйновано. Див. про це: Лабунцев Ю., Щавинская Л. Александро-Невский собор в Варшаве // Радонеж. – 1999. – №9-10. – С.10-11; Michalak G. Sobór pod wezwaniem Aleksandra Newskiego na Placu Saskim w świetle międzywojennej prasy// Saeculum Christianum. –2010. – №1. – С.82–85; Wysocka D., Sobór na Placu Saskim//Przegląd Prawosławny. –2010. – №2. – С.38, 66.
- ⁸ Źręchów Akt Nowych. Zespół «Ministerstwo Wyznań religijnych i Oświaty publicznego» (далі – ААН. МWRiOP), sygnatura 1013, kartka 2.
- ⁹ ААН. МWRiOP, sygn. 1013, k.12.
- ¹⁰ В справі зберігся польський переклад цього документа: ААН. МWRiOP, sygn.1013, k.1-5.
- ¹¹ ААН. МWRiOP, sygn.1013, k.13
- ¹² Варто зазначити, що ще до прийняття рішення Всеросійського Собору Ледніцький зустрічався з його делегатами від Варшавської єпархії. Це впливає з заяви одного з цих делегатів, протоієрея А. Шингарьова: «Мы не имеем никакого основания скептически относиться к словам представителя Регентского Совета Королевства Польского, который определённо заявил делегатам Варшавской епархии, что правительство его будет относиться благожелательно к православным пастырям и населению» (Деяния Священного Собора Православной Российской Церкви... – Т.11. – С.5).
- ¹³ Пункт 3 «Положения о православной Варшавской епархии».
- ¹⁴ ААН. МWRiOP, sygn.1013, k.1.
- ¹⁵ Ibidem, k.4-10.
- ¹⁶ Ibid., sygn.1002, k.1-5.
- ¹⁷ Ibid., sygn. 1013, k.10.
- ¹⁸ У II-й Речі Посполитій Ледніцький вважався «русифілом». Детальніше про це: див. його біографію, з характерною назвою («Поляк серед росіян,

росіянин серед поляків»): Wise A. Alexander Lednicki – A Pole Among Russians, a Russian Among Poles – Polish–Russian Reconciliation in the Revolution of 1905. – New York : Columbia Univ. Press, 2003.

SUMMARY

Andriy Starodub

Contacts between the Regency Council of Kingdom of Poland and the top leadership of the Russian Orthodox Church in the organization management Warsaw Orthodox Diocese (September-October 1918)

The article reviews the history of the first contacts between the Moscow Patriarchate and the government reborn Poland (Regency Council of the Polish Kingdom), which took place in autumn 1918. Based on correspondence, preserved in the Archiwum Akt Nowych (Warsaw) peculiarities of the parties' positions on the issue of the status and jurisdiction of the Orthodox Church in Poland.

Keywords: All-Russian Church Council (Sobor) of 1917-1918, the Warsaw diocese, Regency Council of the Kingdom of Poland, Archbishop Seraphim (Chichagov), Alexander Lednitski.

Сергій БАШИНСЬКИЙ

Пінський Православний Собор 1791 р.

Реалізація постанов Пінського Православного Собору 1791 р. в Патріаршому і Синодально-Канонічному Томосі Вселенської Константинопольської Патріархії від 13 листопада 1924 р. та їх значення для сьогоденної боротьби за автокефалію Української Православної Церкви

Історичний огляд та порівняльний аналіз Пінського Собору 1791 р. та Патріаршого і Синодально-Канонічного Томосу Вселенської Константинопольської Патріархії від 13 листопада 1924 р. і їх значенню для Православної Церкви в Україні на шляху до своєї автокефалії. Розглядається роль світської влади у проголошенні автокефалії, проукраїнський елемент у прийнятті наведених вище документів та правочинність дій Вселенського Патріархату щодо проголошення автокефалії Української Церкви.

Ключові слова: Пінський Православний Собор 1791 р., Патріарший і Синодально-Канонічний Томос Вселенської Константинопольської Патріархії від 13 листопада 1924 р., автокефалія, Вселенський Патріархат, Московський Патріархат, Українська Автокефальна Православна Церква,